

Papp István

AZ „ISMERETLEN” BIBÓ ISTVÁN

A népi mozgalom ideológusa

Az évfordulós írások sok veszélyt rejtenek magukban. A semmitmondó felületesség, a lapos bölcselkedés, az ízléstelen hízelkedés, a mindenáron való nagyotmondás vagy a részleteken megbicsakló általánosítás egyaránt érdektelenné vagy érvénytelenné tehet mégoly tisztességes szándékból fogant írásokat is. Különösen fennállhat ez a tétel, ha egy kerek születésnap okán hirtelen megszaporodik egy-egy életmű ismerőinek, szakértőinek a száma, és sokan éreznek késztetést, hogy a maguk ítéletét a köz elé tárják. Nem történt ez másként Bibó István esetében sem, akinek életművét látszólag alaposan ismerjük. Nem csupán az életmű, hanem immár annak recepciója is monográfia tárgya lett,¹ így joggal gondolhatnánk, hogy Bibónak a magyar eszmétörténetben elfoglalt helyét illetően lassacskán közeledünk valamiféle szakmai konszenzus felé. Ez azonban távolról sincs így. Sőt talán mostanában nyílhat lehetőség arra, hogy a sokévnnyi hódolatot és aktuálpolitikai értelmezést követően végiggondoljuk az életmű egészét. Nem csupán a négy-öt legismertebb Bibó-tanulmányt, hanem a kevésbé elemzett cikkeket is.

Bibó helye a magyar politikai palettán

Kiindulópontként érdemes feltenni a kérdést: hol helyezhető el Bibó István a 20. századi magyar história mezején? Mely irányzat, mely politikai tábor eszméivel rokon-szervezett, milyen gyakorlati politikát látott volna üdvösnek? Kicsit talán értelmetlennek tetsző kérdés ez, hiszen ha egy politikai gondolkodó esetében ismerjük, mely párt tagkönyvét hordta a zsebében, mely párt színeiben vállalt miniszteri tárcát, melyik mozgalom folyóiratában adta közre legfontosabb tanulmányait, aligha kezdünk értelmetlen vitákat hovatarozásáról. Különösen akkor nem, ha az illető gondolkodó maga is megvallja – nem csekély érzelmi töltettel –, hová is állt kora politikai küzdelmeiben.² Bibó István esetében ez még sincs így. Minősítették őt liberálisnak, szocialistának, plebejus demokratának, sőt még kereszténydemokratának is, annak ellenére, hogy az adott ta-

¹ BALOG Iván: *Bibó István recepciója*, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2010.

² Bibó 1978-ban, Borbándi Gyulának szóló, közismert levelében írta bevezetésképpen az alábbi sorokat: „Az alábbi, aránylag hosszú gondolatmenetet ne tekintsd akadémikuskodó kritikának, inkább annak jelének, hogy az ügy engem személyesen nagyon is közelről érint, másrészt annak az elgondolásnak tudd be, hogy hátha valamilyen második kiadásban, magyar kiadásban, vagy egyéb vonatkozásban e megjegyzéseknek hasznukat veszed.” BIBÓ István *Összegyűjtött munkái* [BIÖM], III., s. a. r. Kemény István – Sárközi Mátyás, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1983. 822. [Kiemelés: P. I.]

nulmány írója elismerte, Bibó saját maga pontosan meghatározta, melyik politikai táborhoz tartozik.³

Ezek után idézzük fel mit is mondott Bibó helyéről két kortársa, ha úgy tetszik, a magyar népi és urbánus tábor két meghatározó szereplője. Mindkét minősítés olyan időből való, amikor a megszólalókat aligha befolyásolhatta napi politikai érdek, aligha bízhattak abban, hogy érdemes a bibói életművel bármilyen módon sáfárkodni. Fejtő Ferenc 1986-ban papírra vetett visszaemlékezéseiben így fogalmazott: „Alapjában véve a népieseknek egyetlen európai színvonalú politikai gondolkodójuk volt: Bibó István kálvinista jogász, akit egyébként csupán személyes baráti kötelekek kapcsolnak a népi mozgalomhoz [...] A népiesekkel csupán egyetlen közös eszméje volt, amit így fejezett ki: a magyar demokrácia fokmérője, hogy milyen rangra emeli a parasztságot.”⁴ Illyés Gyula hét évvel korábbi gyászbeszédében a Válasz köre nevében készített mérleget Bibó tevékenységéről: „Örömmel és hálással üdvözölték benne azt az embert – a pályát kezdő fiatalembert –, aki világos gazdasági, jogi és bölcséleti eszmerendszert kívánt adni egy eredeti szellemi, művészi mozgalomnak. Amelynek írói jobbra ösztönösen egy-egy katasztrófába sodort népréteg és egy katasztrófa előtt álló ország ügye mellé álltak; fölismerve és vallva, hogy van hely és kor, amidőn a szép és az igaz elválaszthatatlan szolgálata cselekvést parancsol.”⁵

Mindkét megállapítás lényegében ugyanazt fejezi ki: Bibó István kívülről érkezett a népi mozgalom táborába, elvi alapon azonosult a parasztság ügye iránti elkötelezettségükkel és ennek szolgálatába állította tudását. Írhatnánk azt is, hogy népi mozgalom ideológusa lett, ha nem lenne ennek a kifejezésnek Magyarországon végtelenül rossz csengése. Ha ideológus helyett eszmei tisztázást, útmutatást adó gondolkodóról írunk, akkor viszont eléggé pontosan visszaadhatjuk a Bibó által betöltött szerepet. Vagyis ő cseppet sem volt naiv szemlélője a politikának, ő maga is elismeri, hogy 1945–46-ban papírra vetett írásai éppenséggel azzal a céllal születtek, hogy befolyásolják a Nemzeti Parasztpárt (NPP) politikai irányvonalát, határozottan megkülönböztessék azt mind a Független Kisgazdapárt (FKGP), mind a Magyar Kommunista Párt (MKP) törekvéseitől. Bibó azok közé tartozott, akik hittek valamiféle középutas politizálás esélyében, még az egyre romló feltételek közepette is. „Mindazok – akár Kovács Imre, akár én –, akik sajátos parasztpárti útra törekedtünk 45 és 48 között, ezt a lehetőséget éreztük a levegőben” – írta harminc esztendővel a történetek után.⁶

³ KENDE Péter: *Bibó, a rendhagyó egyesítő*, Európai Utas 2008/2–3., 87–89.

⁴ FEJTŐ Ferenc: *Budapesttől Párizsig*, ford. Balabán Péter, Magvető, Budapest, 1990, 130.

⁵ ILLYÉS Gyula: *Búcsú Bibó Istvántól = Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*, szerk. Huszár Tibor, 1956-os Intézet – Osiris – Századvég, Budapest, 1995, 706.

⁶ BIÓM III., 860.

A Nemzeti Parasztpártot elemző cikksorozat születése

Bibó politikai meggyőződését többek között *A magyar demokrácia válsága* címet viselő, 1945 decemberében napvilágot látott írásával is lehetne jellemezni.⁷ A nagy port felvert – s nem árt hangsúlyozni, hogy elsősorban a kommunista politikusok és ideológusok által rendkívüli ingerültséggel fogadott – írásában Bibó a középutas parasztpárti út mellett tett hitet. A tanulmány manapság leginkább Bibó kritikusainak szolgálhat eszmei munícióval, mondván, rendkívül igazságtalan módon helyezte egy szintre a nyugati típusú polgári demokráciát akaró kisgazdákat és a sztálinista diktatúrát kiépíteni törekvő kommunistákat. Hiszen Bibó lényegében mindkét pártot veszélyesnek tartotta arra a demokráciára nézve, amelyet ő jónak tartott. Ezzel kapcsolatban két ellenvetést érdemes tenni. Egyrészt 1945 decemberében nem csupán Bibó, hanem még a hazai közélet olyan remek politikusi vénával bíró tagjai, mint a Nemzeti Parasztpárt főtitkári tisztségét betöltő Kovács Imre vagy a kisgazda igazságügyi államtitkár, Pfeiffer Zoltán sem látták-láthatták előre a következő évek fejleményeit. Reálisan nézve a Magyar Közösség-ügy 1947 elején történt kiobbantásáig kezelhetőnek tüntek a Magyar Kommunista Párt egyeduralmi törekvései. Másrészt Bibó kisgazdákkal szembeni kritikája éppen azért lehet hiteles, mivel ő nem annak a nyugati típusú parlamentáris demokráciának volt a híve, amelynek a kisgazdák, hanem valami másnak. S ez demokráciafelfogás jelentősen különbözött attól is, amit Bibó István 1990 utáni hívei magukénak vallottak. Hogy ennek legfőbb elemei miben állottak, azt egy 1947 első hónapban írott, a Szabad Szóban megjelent cikksorozatból ismerhetjük meg leginkább.

Önmagában is figyelemre méltó, hogy az 1947 elején a parasztpárton belül is csak szűk körben ismert Bibó olyan nagy jelentőségű gyakorlati kérdésben mondta el a véleményét, mint az NPP helye és feladata a magyar politikában. Ráadásul mindezt nem az értelmiség körében népszerű Válasz hasábjain tette, hanem a párt egyszerű falusi olvasókhöz is eljutó központi napilapjában, a Szabad Szóban. Bibó tehát az addigi közönségéhez képest sokkal szélesebb körben fejtette ki gondolatait. Miért volt minderre szükség? Bibó saját maga csupán egy félmondat erejéig szólt erről, viszont ebben is benne foglaltatik a lényeg: „Én magam 1947 elején a Parasztpárt helyzetét a *Szabad Szó* egy cikksorozatában elemeztem, amely azután 47 közepén félbeszakadt, mint már a párt irányvonalának meg nem felelő.”⁸ Mi változott az országban és a Nemzeti Parasztpárt helyzetében, ami 1947 elején még indokolható volt egy ilyen tisztázó írást, s mi tette ezt néhány hónap múlva feleslegessé?

1946/47 fordulóján a magyar politikai élet átmeneti nyugalmi helyzetbe került: nyilvánvalóvá vált, hogy az MKP saját erejéből, még felszított tömegmozgalmak révén sem képes a kisgazdapárt megtörésére, hatalomból való kiszorítására. Ráadásul a Nemzeti Parasztpárton belül is erőre kapott a határozottan antikommunista, s inkább a kisgazda centrum felé nyitni akaró Kovács Imre. Bár az örök egyensúlyozó pártelnök, Veres Péter

⁷ BIÖM I., 39–80.

⁸ BIÖM III., 859.

1946 novemberében leszerelte Kovács kísérletét a titkos kommunista párttag, Erdei Ferenc és követőinek kiszorítására, nem lehetett tudni, meddig tart ez az átmeneti állapot. Mindemellett közeledett a békeszerződés aláírásának időpontja, ami a szuverenitás újbóli elnyerésével kecsegtetett. Ebben a helyzetben valóban bombaként robbant a Magyar Közösség-ügy az új esztendő első napjaiban. A következő hónapokban súlyos defenzívába szorult a kisgazda centrum, és ettől kezdve állandósult politikai válság uralta el a közéletet, melynek végét nem is lehet pontosan meghatározni. Az a kortárs szemlélők számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a Független Kisgazdapárt csak komoly vérvesztések árán vészelteti át ezt az időszakot. Az, hogy többé nem lehet valódi ellensúlya az MKP-nak, aligha lehetett kétséges. Ebben a hatalmi vákuumban váratlanul felértékelődött a Nemzeti Parasztpárt szerepe, legalábbis sokan gondolták így a pártvezetőségen belül. Az FKGP bomlásával elvileg képviselő nélkül maradhattak jelentékeny paraszti szavazótömegek, amelyek meghódításában reménykedhettek a parasztpárt vezetői.

1947 első hónapjaiban az NPP vezetői kétféle stratégiát követtek: Kovács Imre a Magyar Közösség-ügyből azt a következtetést vonta le, hogy az addigi két pólus közötti politizálás nem tartható, és kilépett a Nemzeti Parasztpártból. Hívei közül viszont sokan nem követték, s ő maga sem biztatott a távozásra. Ez sajátos helyzetet teremtett, mivel támogatóira hárult a feladat, hogy az NPP irányvonalát megfordítsák – igazi vezér nélkül. Mindeközben a Nemzeti Parasztpárt centruma, személy szerint leginkább Veres Péter úgy vélekedett, itt az alkalom arra, hogy a parasztpárt növelje szavazóbázisát. Ebbéli szándékában Erdei Ferenc is támogatta,⁹ hiszen egy önálló NPP, amely nem csatlakozott az MKP-val szembenálló valamelyik politikai alakulathoz, végsősoron a kommunisták malmára hajtotta a vizet. Az egyre valószínűbb új választásokra készülve fogadták el az NPP éves seregszemléjének számító mezőtúri Dózsa- napokon 1947. május 11-én az új pártprogramot.¹⁰ A szöveg a pártvezetés duzzadó önbizalmáról árulkodott: a paraszti szavazótábor minél szélesebb részét kívánták megszólítani, egyaránt távolságot tartva a kisgazdától és a kommunistáktól. Mondhatnánk azt is, hogy Veres Péter akkor ment kissé jobbra, amikor az már kevés volt: 1947 közepén már nemigen lehetett abban bízni, hogy a parasztpárt egyensúlyozhat a két nagy politikai alakulat között.

Bibó véleménye a parasztságról és a népi kultúráról

Bibó István cikksorozatának ez az országos és pártpolitikai háttere, amely segít értelmezni azt, hogy mit és meddig írhatott komolyan és reménykedve. Az első írása 1947. január 19-én, az utolsó május 25-én látott napvilágot.¹¹ A cikkek alapvetően egy-egy

⁹ Jelentés az NPP-ről, 1947. május 31. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2.1. VII/1. 46.

¹⁰ TÓTH István: *A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948*, Kossuth, Budapest, 1972, 217–218.

¹¹ A szöveget *A Nemzeti Parasztpárt jellemzése* címmel lásd BIÖM III., 795–821. (A továbbiakban erre támaszkodunk. A kiemelések Bibótól származnak.)

résztemát jártak körül: voltaképpen részletezték, hogy milyen álláspontot képvisel a Nemzeti Parasztpárt a mezőgazdasági termelés, a közigazgatás, a népi és a városi kultúra kapcsolódása terén. Emellett igen gyakran foglalkozott Bibó azzal a kérdéssel, hogy miért is van szükség az NPP-re, néha talán már kényszeresen is hangsúlyozta, hogy miben különböznek a kisgazdától és a munkáspártoktól. A szociáldemokraták és a kommunisták egy oldalon, egy helyen történő szerepeltetése elmozdulást jelent Bibó korábbi álláspontjához képest. Ugyanis a „magyar demokrácia válságát” taglaló 1945. decemberi cikkében még nem sorolta a szocdemeket a kommunisták mellé, sőt az ideális politikai konstellációt az NPP és az SZDP együttműködésében látta. Ezt az eléggé irreális gondolatot 1947 elejére már feladta, talán nem függetlenül némely szociáldemokrata újságíró harcos publicisztikai tevékenységétől és a parasztpárti gyűlések izzó hangulatától.

Bibó alaptézise szerint a parasztpárt különbözik a kisgazdától, mivel elsősorban nem a birtokos parasztságot képviseli, de a munkáspártoktól is, mivel nem hisz a parasztság proletárrá válásában. Társadalmi bázisa: „az újbirtokos, kis- és törpebirtokos és birtoktalan parasztság, ahogyan mondani szokták, szegényparasztság”. A párt vezetői a „falukutató mozgalom, a népi irodalom, a Válasz és a Márciusi Front egykori köreiből” kerülnek ki. Ez a meghatározás a népi mozgalom legszélesebb definíciója, amelybe Erdélyi Józseftől Darvas Józsefig mindenki belefért. A korabeli valóságnak viszont nem minden tekintetben felelt meg, hiszen Fėja Géza, Kodolányi János, Németh László és Sinka István csak marginális vagy semmilyen szerepet sem játszott az 1945 utáni parasztpártban.

Bibó röviden jellemzi is e „népi mozgalom” név alatt összefogható csoportot. Itt nem is a közismert jegyek (a Horthy-kor elitjével való szembenállás, a parasztság ügye iránti elkötelezettség, a függetlenségi hagyományokhoz való kötődés) az igazán érdekesek, hanem az a különbségtétel, amellyel elhatárolja a mozgalmat technikai fejlődés lázában élő, erőszakos baloldali modernizáció híveitől. „Összeköti őket az, hogy amennyire nem romantikusak, ugyanannyira van bennük vagy ösztönös paraszti, vagy tudatos emberi és európai bizalmatlanság a merőben racionális, célszerű és üzemszerű népboldogítás útjával szemben.” Bibó úgy vélekedett, hogy a meglévő pártok közül egyedül az NPP képes a „nemzet ügye” és a „társadalmi szabadság ügye” között támadt sajnálatos hasadást áthidalni. Ehhez azonban szükség van a parasztpárt ideológiájának kidolgozására,¹² s végeredményben ezért is született a cikksorozat.

Bibó a továbbiakban hosszasan foglalkozott azzal, mit is ért parasztkon, és mit is akar kezdeni ezzel a társadalmi réteggel a képviselőletét hirdető párt. Szerinte a parasztságot legpontosabban Erdei Ferenc definiálta. Az ő megközelítésével azonosulva Bibó a

¹² Az az igény, hogy a választási programon túl a sporttól a külkereskedelemig, a szövetségi ügytől a családpolitikáig megfogalmazzák a Nemzeti Parasztpárt „ideológiáját”, számos alkalommal felmerült 1945 után. Végül Veres Péter készített egy ilyesféle könyvet, amelynek csak egy része jelenhetett meg 1948-ban. Ez volt a tézisesítés kontra kisparaszti gazdaságok vitában az utóbbiak mellett állás foglaló kötet, *A paraszti jövődő*. A szöveg egésze csak 2000-ben látott napvilágot: VERES Péter: *Magyar megmaradás*, Püski, Budapest, 2000.

parasztságot a rendi társadalom maradványának tartotta, „amely tovább őrizte a társadalom alatti nyomottságnak, a munkához való kötöttségnek ezt az állapotát”. A parasztpárt legfontosabb célja ennek az állapotnak, ennek a paraszti életformának a megszüntetése, de úgy, hogy e csoport természetéhez való közelségét és a szakszerű földművelő munkát megőrizzék. Erdei mellett Bibóra hatott a Veres Péter által sokszor hangoztatott nézet a természetben élő, annak áldásait és csapásait egyaránt elfogadó földművesről is. A Nemzeti Parasztpártot végeredményben a „szegénységből minden erővel kitörő parasztság” pártjaként határozta meg Bibó, mely megfogalmazás szembehelyezkedett a közép- és nagybirtokos parasztság érdekvédelmét hangoztató kiscgazda és a parasztság proletárrá válását hirdető marxista állásponttal is.

Bibó István cikksorozatának legérdekesebb darabja a parasztkultúra, más szóval élve a népi kultúra jelentőségéről és jövőjéről szóló elmélkedése. Ennél az írásnál érződik legjobban, hogy elvi-eszmei, bizonyos értelemben racionális megfontolások vezették a népi írók táborába és mozgalmába. A paraszti világgal, a falusi társadalommal kapcsolatos élményei alig voltak, jobbára olvasmányain keresztül szerezte ismereteit. Éppen ezért nyomaiban sincs meg az a fajta érzelmi kötődés, melegség, amely a népiek paraszti származású vagy paraszti rokonsággal rendelkező tagjait jellemezte. Bár Bibó élesen bírálta a mai szóval élve technokrata, racionális elvű társadalomformáló eszméket, a népi kultúráról, a népszokásokról írott soraiban mintha maga is ilyesféle megközelítés felé hajlana.

A szövegben nevesítette Erdei mellett Szabó Zoltánt is, mint akinek írásai arról győzték meg, hogy a parasztkultúra elválaszthatatlanul kötődik az emberhez méltó élet érdekében mindenképpen megszüntetendő életformához. Bibónak kétség kívül igaza volt abban, hogy mesterségesen nem lehet a paraszti kultúrát fenntartani, különösen az attól már eltávolodott embereket abba visszakényszeríteni. Az is igaz, hogy az általa városi és ezen belül magaskultúrának nevezett jelenséget elérhetővé kell tenni a parasztság számára, viszont túlságosan problémamentesnek és egyszerűnek látta a népi kultúra eltűnését. Érdemes ezzel kapcsolatban tett, némiképp leegyszerűsítő, már-már didaktikus kijelentését hosszabban idézni:

Tudni kell, hogy a központi kérdés nem a parasztkultúra fenntartása, hanem a parasztság teljes mértékű emberi felemelkedése. Ha akad valaki, aki ennek a felemelkedésnek a mozgatójává teszi a parasztkultúra egyes javainak a magas kultúra szintjére való emelését, ez nagyon örvendetes dolog; ha mások arra igyekeznek, hogy a parasztkultúra alkotásait a felemelkedés megrázkódtatásaitól megkímélve az utókor számára megőrizzék, ehhez joguk van; de aki a felemelkedést a parasztkultúra megőrzése érdekében, közvetve vagy közvetlenül akárcsak egy nappal is késleltetni akarja, az ellenség.

Bibó majdhogynem hideg, felvilágosult racionalista álláspontra helyezkedett; e vélemény messze esett a népi mozgalom nagy többségének felfogásától. Elég csupán a Bibó által hivatkozott Erdei Ferencre gondolnunk, aki maga is képes volt sokszor a legváratlanabb helyeken elérzékenyülni írásaiban, ha a parasztságról esett szó. Egy dologban még a parasztromantikával nehezen vádolható Németh Lászlótól is különbözött Bibó: a népi mozgalom szinte minden más tagjával ellentétben helyesnek és elfogadhatónak tartotta, ha a parasztfiatalok dzsesszt hallgatnak és kipróbálnak modern társas táncokat. E sorokat elolvasva erősen ráncolhatta a homlokát Veres Péter.

Mielőtt arra a következtetésre jutnánk, hogy Bibó kultúrafelfogása egészen eltért a népiektől és az NPP hivatalos nézeteitől, érdemes idéznünk egy bekezdést, amely arról tanúskodik, hogy bármennyire hadakozott ellene, még nála is felfedezhető halvány jele az érzelmi alapú megkülönböztetésnek:

Tudnunk kell, hogy ilyen értelemben a népdalokat, népi táncokat, népi játékokat mai parasztságunk túlnyomó részének éppen úgy újra meg kell tanulnia, mint a budapesti iskolai énekkaroknak. Bizonyos azonban, hogy a népdalokat szebb kiejtéssel és jobb hallással fogják énekelni, a népi táncokat jobb mozgással fogják járni s a népi játékokat természetesebben fogják játszani, mint a pestiek.

Bibó nézetei a földkérdésről és a paraszti polgárosodásról

A mezőgazdaság jövőjét illetően Bibó teljes mértékben azonosult az NPP főáramával, amelyet – bár szinte minden népi író foglalkozott valamilyen terjedelemben a földkérdéssel – alapvetően Erdei Ferenc és Kovács Imre nézetei határoztak meg. Ebben a fejezetben Bibó nem sok újat mond, csupán szabatosan és tömören összefoglalja a paraszti érdekvédelem módozatait. Bármennyire igyekezett is a szerző, itt nagyon nehéz volt egyenlő távolságot tartania a munkáspártok és a kisgazdapárt között, mivel a paraszti magántulajdon mellett kardoskodott, s ez egybeesett az FKGP véleményével. Bibó elutasította, hogy a parasztság a proletárrá válás felé haladna. Sőt úgy vélte, hogy a gazdasági talpraállítás, az önellátás, az államtól független parasztgazdaságok hozhatják el a politikai szabadságot is a földművelésből élőknek.

Elutasította a kollektivizálást is, „mert ez csak annyit jelent, hogy jobbágy beidegződéseit egyszerűen átviszi a nagybirtok új, bürokratikus vezetésére és az emberi felszabadulás útján így aligha tud megindulni”. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy a nagybirtokrendszer felosztása csupán az első lépést jelentette: minden eszközzel elő kell segíteni a szakszerű gazdálkodást, a piaci viszonyok megismerését és a szabad szövetkezeti társulásokat. Találón jegyzi meg, minden bizonnyal Kovács Imre évekkel korábbi, külső és belső üzemmódról írott gondolatainak ismeretében, hogy Magyarországon nem lehet „kolchozt” létrehozni, mivel ez csak a szántóföldi gabonatermelésre kínál jó lehe-

tőségeket. Ha kissé előre ugrunk az időben, az 1960-as években teljes mértékben igazolódott ez a tétel: az akkori magyar zöldség- és gyümölcskultúra igen laza szövetkezeti modellben működött, az állattenyésztés pedig lényegében a háztáji állatfelvásárláson alapult.

Bibónak és egyben a Nemzeti Parasztpártnak a mezőgazdaság jövőjére, a parasztság sorsára vonatkozó elgondolásai összeférhetetlenek voltak a sztálinista társadalmi és gazdasági elképzelésekkel. Még inkább azok voltak a paraszti polgárosodásról vallott nézetei, amelyeket a háború előtti Erdei-szociográfiák nyomán képviselt, akkor, amikor maga Erdei már éppen ellenkező úton járt. Bibó viszonylag részletesen kibontja a fogalmat, amelyet határozottan a proletarizálódás ellenpontjaként határozott meg. Úgy vélte, hogy az életnívó, mai kifejezéssel élve az életszínvonal emelése és a magántulajdon biztosította előnyök azok, amelyek révén a parasztság szabaddá válhat. A korábbi eszmei hatások közül ezúttal Németh László jelenik meg, akinek a második szárszói beszédében kifejtett, a kispolgári társadalom általánossá válásáról szóló gondolatai köszönnek vissza:

Ha *kispolgár* alatt szerény jövedelemből beosztással, de nem emberhez méltatlanul élő, egynél több szobában lakó, rendszeren táplálkozó, meglehetősen szilárd társadalmi biztonság állapotában lévő, a szórakozás, olvasás modern lehetőségeivel élni tudó embert értünk, akkor nem vitás, hogy valóban egy ilyenirányú fejlődésről van szó, amely felé világszerte mind a régebbi polgárság és középosztály, mind a proletariátus óriási tömegei haladnak.

Ez a vízió adanunk sem kell, ugyancsak inkompatibilis volt a sztálinizmus magyar híveinek felfogásával. Viszont eltér – s ebben áll Bibó harmadikutas felfogásának egyedisége – attól kapitalista gazdálkodási formától is, amelyet a háború előtti Magyarországon megtapasztalt, s melyet a nyugat-európai út elkerülhetetlen velejárójának tartott. Ezt nevezte ő „tőkefelhalmozódáson felépülő *osztálytársadalomnak*”. Itt megint közös nevezőre került szinte mindegyik népi gondolkodóval, idézhetnénk Veres Pétert, Kovács Imrét, Erdei Ferencet, Németh Lászlót egyaránt, mivel mindnyájan osztották azt a véleményt, hogy a Horthy-korszakban fennálló kapitalista gazdasági rendszer jelentette az egyik legfőbb akadályt a parasztság gazdasági és politikai felszabadulása előtt. Ebből természetesen a kapitalizmus korlátozása következett, állami beavatkozással, de mégsem marxista módon.

Bibó István radikalizmusa

Ha van szó, ha van jelző, amely első hallásra abszolút idegennek, nem társíthatónak tűnik Bibónak a közvéleményben megmerevedett képéhez, akkor az a *radikális*. Nagyon is szelíd, kompromisszumkereső, mindenféle erőszakot elvető, békés értelmiségiként

emlékeznek rá, aki a demokratikus konszenzusteremtés aprómunkájában hívő gondolkodóként igen könnyen adaptálhatónak tűnt az 1989-es rendszerváltás szellemi építményébe. Ez a fajta megközelítés sokkal inkább az aktuálpolitikai igényekhez igazított, főként az 1956-os szövegekből táplálkozó Bibó-képet jelentett, de nem Bibó valódi meggyőződését fejezte ki.

A politikai változás intenzitásához és mélységéhez való viszonyát illetően Bibót, akárcsak a népiek többi képviselőjét is, nyugodtan nevezhetjük radikális gondolkodónak. Sem a lassú, kompromisszumokon alapuló, evolúciós fejlődésben, sem az emberek meggyőzésében hívő liberális felfogásban nem hittek, viszont nagyon is fontosnak tartották az állam szabályozó szerepét, s ez élesen megkülönböztette őket bármiféle anarchista nézetrendszerrel. Bibó mindig is kevésnek tartotta a formális, intézményeken és eljárási technikákon alapuló liberális demokráciát, úgy vélte, ez önmagában nem elég „a magyar parasztság gazdasági és kulturális felemelkedéséhez”. Mindez számára nem a magyar történelemben mély hagyományokkal bíró felvilágosult abszolutista modernizációt jelentett, hanem alulról szerveződő, spontán népmozgalmat. Ezért is tekintett mély rokonszenvvel az 1944/45 fordulóján országszerte megalakult nemzeti bizottságokra.

Bibó nagyon is hitt a tömegmozgalmak erejében, sőt bizonyos körülmények között kívánatosnak tartotta ezek jelenlétét a politikai életben:

A demokratikus nevelődésnek az az útja, hogy a magyar nép igenis merje megpróbálni a maga erejét mindenféle hatalmasokkal szemben, s különösen a Parasztpártnak feladata mindenütt közrehatni és közbelépni abban az irányban, hogy a magyar nép ennek során ne csak megpróbálja, hanem meg is *tapasztalja* a maga erejét.

A megtapasztalást pedig úgy képzelte, hogy minél nagyobb számban kerüljenek paraszti származású vezetők a közélet, a hatalom különböző posztjaira. De ne csak az országos politikában, hanem a falvakban, kisvárosokban is jöjjön létre egy erős önkormányzati és szövetkezeti vezető réteg. Bibó ezzel lényegében azzal a gondolattal azonosult, amelynek magját még Szabó Dezső vetette el, s a népi írók mindegyike szorgalmasan ápolta és gondozta. E szerint Magyarország demokratizálása csupán egy új, paraszti származású elit színrelépésével oldható meg. Hogy mindezt mennyire komolyan vallotta Bibó, annak érzékeltetésére szolgáljon az alábbi részlet:

Alapelv az legyen, hogy egy jól szolgáló értelmiségi többet ér, mint tíz megfélemlíthető vagy demoralizálható kirakatparaszt, de egy *igazi parasztvezető* többet ér, mint száz legjobb értelmiségi, mert az nemcsak annyit jelent, amennyit maga végez, hanem ezenfelül a jobbágyi alázatból való kiemelkedés útján előljáró példát mutat az *egész* magyar parasztság számára.

Mit is jelentett Bibó számára a radikalizmus? Ez az önmagában rosszul csengő szó, amely manapság szinte magához szívja a jobboldali vagy baloldali utótagot. A radikalizmus Bibónál nagyon is korhoz és helyhez kötött fogalom. Elsősorban azt jelentette, hogy a háború utáni Magyarországon a demokratizálódás érdekében gyors, mélyreható átalakításra volt szükség, még azon az áron is, ha mindez szükségszerűen társadalmi konfliktusokkal és zavarokkal jár együtt. Példaként a földreform véghezvitelét, a közigazgatási rendszer bürokratikus jellemvonásainak felszámolását említette, de a tőke korlátozásával kapcsolatban már óvatosságra intett. Nem teljesen következetes – mondhatnánk erre, s ebben van némi igazság. Bár azt is mondhatjuk, hogy Bibó nem annyira intézményekben és eljárási technikákban hitt, hanem sokkal fontosabbnak tartotta a társadalmi struktúra átalakítását, és nem mérte fel kellő mértékben az ebből eredő problémákat. Nem abszolutizálta teljes mértékben a radikalizmust, ha óvatos formában, de megjelent nála a túlzásokkal szembeni kétely is. Mind az agresszív szélsőjobboldaltól, mind a türelmetlen polgári radikálisoktól igyekezett elhatárolni az általa képviselt eszmeiséget. A parasztpárti radikalizmus nála „szemben áll tehát a hamis romantika, nemzeti vagy egyéb politikai misztika mindenféle jelenségeivel. Nem jelenti azonban a radikalizmus az emberek érzelmi, szokásszerű kötöttségeinek a semmibebevését sem, még kevésbé érzelmeiknek a szüntelen és programszerű megbántását. Ez sokkal inkább helyüket nem találó polgárfiak, mintsem céltudatos társadalomreformerek tempója.”

Az eddig leírtaknál is tovább ment azonban Bibó a Nemzeti Parasztpárt politikáját elemző cikksorozatának utolsó részében, amelyben már nemcsak radikalizmusról, hanem egyenesen forradalmiságról, forradalmi átalakulásról értekezett. Nem csupán elfogadhatónak, igazolhatónak tartotta a társadalmi-politikai változásokat kikényszerítő tömegmozgalmakat, sőt az ezek nyomán bekövetkező anyagi veszteségeket, s ki nem mondva az emberi áldozatokat is, hanem az általa vizionált demokratikus átalakulás előfeltételének. S Bibó számára ez minden olyan pillanatban igazolható, amikor a szabadsághiány olyan fokú, hogy pusztán a demokratikus intézmények bevezetése nem biztosítja a szabadságélmény átélését. Mint írta: „Jelenti tehát a forradalmiság minden olyan tömegmozgalom és tömegakció elősegítését is, amelyen keresztül a tömegek a maguk erejét, a múlt tekintélyének az esendőségét *valóságosan* megtapasztalják.”

Ezek után nagy kísértést érezhetünk, hogy összevevünk, mennyire illeszthető be ez a bibói felfogás az 1989–90-es rendszerváltás folyamatába.

Vannak-e Bibó Istvánnak örökösei?

Bibó István cikksorozata, mint korábban idéztük, torzóban maradt 1947 májusában. Ezek után Bibó lényegében kivonult a parasztpárt életéből, eltűntek aktuálpolitikai indíttatású írásai. A váltás csöppet sem véletlen: a Nemzeti Parasztpárt már nem jár-

hatta azt az utat, nem politizálhatott oly módon, ahogyan azt Bibó is megfogalmazta. Ehhez már belpolitikai feltételek sem voltak adottak. Ráadásul távozott a pártból az a politikus, Kovács Imre, aki leginkább képviselhetette volna az önálló parasztpárti utat. Hívei ugyan az NPP-ben maradtak, de fokozatosan háttérbe szorultak. Ennek kapcsán érdemes felidézni azt a kevésbé elemzett és értelmezett tényt, hogy az 1956-ban Petőfi Párttá alakuló Nemzeti Parasztpártban az a szárny vette át az irányítást, amelyet Kovács Imre hívei alkottak: Farkas Ferenc, Zsigmond Gyula, Sebestyén László, Matits Lajos kimondva-kimondatlanul az egykori főtitkár hazatérésében bíztak. S talán az sem véletlen, hogy Bibó is, minden hezitálása ellenére, éppen a megújult, a népi gondolat centrumát képviselő parasztpárt képviselőjében vállalt formális politikai szerepet, miniszteri tárcát.

1956-ot követően az a furcsa helyzet alakult ki Bibó István körül, hogy személye erkölcsi tartása, meg nem alkuvó magatartása miatt sokak számára népszerű lett. Viszont gyakorlati politikai eszméit közelségem vallotta mindenki, aki a későbbiekben rá esküdött. Ez számos, máig ható torzuláshoz vezetett a Bibó-képet illetően, s így születhetnek olyan megállapítások, hogy „Bibó testesíti meg a magyar szocialista reformértelmiséget, melynek gyökerei talán 1956-ig, de egészen biztosan az 1980-as évekig nyúlnak vissza, a teljes képet nézve pedig a felvilágosodásig”.¹³ Hogy tisztába tegyük a képet, érdemes felidézni néhány nevet, akik az 1981-es Bibó- emlékkönyv szerzői között megtalálhatók, s nem sorolhatók a szocialista reformértelmiség tagjai közé: Andrásfalvy Bertalan, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Fodor András, Kiss Ferenc, Kiss Gy. Csaba, Kodolányi Gyula, Tornai József. Vagy megemlíthetnénk Granasztói György, Perjés Géza és Weöres Sándor nevét is.¹⁴ Az, hogy a névsor szinte teljes egészében megegyezik a Magyar Demokrata Fórumot 1987-ben megalapító népi értelmiségi tábor vezetőivel, nem meglepő. Ugyanis ők nem csupán Bibó erkölcsiségét, személyét tartották vonzónak, hanem eszméit is: a korlátozott kapitalizmust, a radikális rendszerváltozást, a közvetlen hatalomgyakorlás intézményeinek fontosságát, az Egyesült Államok és a Szovjetunió vezetete hatalmi tömbök közötti távolságtartást, a falusi és kisvárosi társadalom életkörülményeinek javítását, a szociografikus nézőpontú társadalomszemléletet. Ez az akkor még nyilvánvaló összefüggés mára elfelejtődött, alapos vizsgálata még további kutatásokat igényel. Azt viszonyt nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy Bibó vonzó személyiségének lehet ugyan örököse a mai Magyarországon, de eszméinek – a népi mozgalom örökségét felvállaló politikai alakulat híján – nem.

¹³ LÁNCZI András: *Már csak egy értelmiségi mítosz menthet meg bennünket? A száz éve született Bibó Istvánról*, Kommentár 2011/4., 3.

¹⁴ *Bibó- emlékkönyv*, szerk. Réz Pál, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest, 1991.